

syscope

- ▶ Boer-burgerinitiatieven
- ▶ Onderwijs slaat bruggen
- ▶ Groen ook in achterstandswijken
- ▶ BoergerGroep denkt mee
- ▶ Doorgronden van burgerwaarden
- ▶ Informeren over dierenwelzijn

Thema: verbinden met burgers

WAGENINGEN UR

For quality of life

Colofon

SYSCOPE is een kwartaalblad van het cluster van plantaardige en dierlijke systeem-innovatieprogramma's, het programma ondernemerschap en de Kennisbasisthema's 'Duurzame landbouw' en 'Transitie' van Wageningen UR. Deze programma's worden gefinancierd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. U abonneert zich op dit gratis magazine met een e-mail naar h.vankeulen@wur.nl

Verspreiding van Syscope en overname van gedeelten eruit worden aangemoedigd, mits voorzien van deugdelijke bronvermelding

REDACTIEADRES

Communications Services, Wageningen UR
Postbus 409, 6700 AK Wageningen

BLADMANAGER

Herman van Keulen

t 0317 486370, e h.vankeulen@wur.nl

REDACTIERAAD

Willy Baltissen, P.J. Beers,
Jessica Cornelissen, Olaf Hietbrink,
Ben Meijer, Krijn Poppe, Wouter Verkerke,
Chris de Visser, Andries Visser,
José Vogelezang, Frank Wijnands

TEKSTEN

Ria Dubbeldam (Grafisch Atelier Wageningen)
Leonore Noorduyn (De Schrijfster)

EINDREDACTIE

Ria Dubbeldam (Grafisch Atelier Wageningen)

FOTOGRAFIE EN ILLUSTRATIES

Creatief Beheer, Henk-Jan Panneman
Grafisch Ontwerp, Wim van Hof (bvBeeld),
Wageningen UR.

ONTWERP EN VORMGEVING

Jelle de Gruyter (GAW)

DRUK

Moderndruk b.v., Bennekom

FOTO OMSLAG

BoergerGroep op bezoek bij stadsboerderij
Almere

Verbinden met burgers

Verduurzamen: alleen vóór of ook met burgers? De stelling in dit nummer geeft precies de zoektocht van ministeries weer om beleid- en uitvoeringsprogramma's te baseren op wensen van burgers. LNV wil een ministerie zijn voor alle Nederlanders en vraagt steeds nadrukkelijker organisaties en kennisinstellingen daar mede invulling aan te geven. Maar hoe doe je dat? Tot nu toe zijn we gewend om burgers te bevragen via enquêtes. Geven hun antwoorden zicht op prikkels voor duurzamer handelen? Of moeten we daarvoor daadwerkelijk met hen in gesprek gaan? Inmiddels zijn er verschillende initiatieven die burgers betrekken bij het gesprek over de toekomst van de landbouw, zoals de BoergerGroep in verschillende stedelijke netwerken. Een andere vernieuwende richting is het gebruik van de methode nextexpertizer voor gefundeerde kwantitatieve analyses van normen- en waardenpatronen van burgers. Boeren gaan ook zelf aan de slag met burgers. Bij de boeren Tineke Bakker en IJsbrand Snoei dragen burgers mee in de lusten én lasten van de bedrijfsvoering. Dat er veel kan met "groen" voor burgers, blijkt ook uit het pionierswerk van arts en kunstenaar Rini Biemans in achterstandswijken van Rotterdam. De aanpak die hij kiest door uitsluitend met initiatieven van burgers te werken, lijkt een voorbode te zijn van nieuwe, krachtige zelforganisaties van burgerinitiatieven. Wij wensen u veel leesplezier!

In dit nummer

Dé mening van de burger over dierenwelzijn bestaat niet	3
<i>Recht doen aan alle meningen over dierenwelzijn, kan alleen door luisteren.</i>	
Nadenken over andere landbouw in BoergerGroep	6
<i>Stedelingen zien het liefst een platteland waarbij de boer voedselproductie verbindt met het sociale stadse leven.</i>	
Ravotten tussen de hoogbouw	8
<i>Groene oases waar mensen bloemen planten en speelplekken maken.</i>	
Een oase van rust op de boerderij	10
<i>Onderzoek naar wat consumenten op een multifunctionele boerderij zoeken.</i>	
Samenwerking Wageningen UR met: The Why Factory, TU Delft	11
<i>Voedselconsumptie en -productie moeten weer een centrale plek innemen in stadsuitbreiding en -vernieuwing.</i>	
'Ik hoop dat docent en leerling straks naar buiten móeten'	12
<i>Dinand Ekkel heeft met het programma Groene kennis voor en door burgers een ingrijpende verandering in het onderwijs voor ogen.</i>	
Het denken van burgers beter in beeld	15
<i>Doorgronden wat een burger beweegt en daar kwantitatieve uitspraken over doen. Dat kan met de nextexpertizer.</i>	
Stelling: Verduurzamen: alleen vóór of ook met burgers?	18
<i>'Wil je met elkaar de grote problemen oplossen, dan moet er vertrouwen zijn tussen overheid en burgers', zegt hoogleraar Katrien Termeer.</i>	
Paardenliefhebbers luisteren naar de hoefsmid	20
<i>Bij het overdragen van kennis over dierenwelzijn is het belangrijk te weten hoe burgers aan hun informatie komen.</i>	
Burger in verbinding met zijn eigen boer	22
<i>Tineke Bakker en IJsbrand Snoei gaan bewust een vaste verbinding met burgers aan.</i>	
Samenwerking Wageningen UR met: Dierenbescherming	24
<i>Wetenschappelijke onderbouwing van dierenwelzijn is heel belangrijk.</i>	
Syscolumn	25
Innovatiekort	26

Dé mening van de burger over dierenwelzijn bestaat niet

Over dierenwelzijn heeft iedereen wel een mening. Beleid dat recht doet aan de verschillende meningen ontstaat door zorgvuldig te luisteren naar de geluiden uit de samenleving. Onderzoek kan daarbij helpen, bijvoorbeeld door het leren stellen van – ethische – vragen.

'Kip, het meest mishandelde stukje vlees'. Sommige mensen begroeten deze oude reclameslogan van Wakker Dier met grote instemming, bij anderen leidt die direct tot gefronste wenkbrauwen. Het onderwerp dierenwelzijn staat garant voor verhitte discussies, grote (media)aandacht en vele kamervragen.

Al die aandacht heeft ertoe geleid dat de minister van LNV niet meer om het onderwerp heen kan. Maar ze lijkt het niet snel goed te doen. Het ene onderwerp is nog niet afgerond of er zijn alweer acties tegen een volgende mogelijke misstand. Dit toont het dilemma van beleidsmakers en onderzoekers. Ze houden graag rekening met wat er in de samenleving speelt. Maar als ze te veel rekening houden met burgerwensen is de kans op zwabberbeleid en versnipperd onderzoek groot. Hoe kan je in het beleid en het onderzoek rekening houden met wat de burger echt wil? En hoe doe je recht aan de vaak uiteenlopende meningen, die bovendien

soms worden ingehaald door een nieuw actueel probleem? Hoe weten de politiek en het onderzoek dan wat burgers écht belangrijk vinden?

>> Consultatie

Beleidsmakers vertrouwen vooral op het overleg met gevestigde organisaties, blijkt uit de antwoorden die Hans van Dongen en Henny van Rij geven. Beiden zijn werkzaam op het terrein van dierenwelzijn bij LNV. Zij wijzen op de Nota Dierenwelzijn uit 2007 met daarin de prioriteiten waaraan het ministerie werkt. Aan de nota is een 'brede consultatie met de hele omgeving voorafgegaan', aldus Van Dongen. Hij doelt op organisaties als LTO en Dierenbescherming, die in zijn ogen goed weten wat hun achterban wil. Om ook nieuwe geluiden mee te kunnen nemen in het beleid, is er geregeld overleg met deze organisaties. Verder vertrouwen de

beleidsmedewerkers op meer algemene informatie die LNV boven tafel haalt. Van Dongen: 'Dat we goed voeling willen houden met wat er in de samenleving speelt, geldt voor heel LNV. Daarom is er het Consumentenplatform dat geregeld vragen krijgt voorgelegd over specifieke thema's zoals biologisch of het tussensegment. En we krijgen de knipselkrant van de afdeling communicatie, die voor ons signaleert wat de belangrijke issues zijn.'

Het gebeurt dan ook niet vaak dat Van Dongen en Van Rij verrast worden door nieuwe onderwerpen, zeggen ze. Komt er toch iets boven – uit de samenleving of de Tweede Kamer – dan is er volgens hen altijd wel geld voor kennisvragen vrij te maken uit de onderzoeksprogrammering.

>> Hoger onderzoeksbudget

LNV doet inderdaad wat met de signalen uit de samenleving, merkt Hans Hopster van Wageningen UR. Het is niet zo dat het ministerie zelf in gesprek gaat met burgers of hen betreft bij beleid, wel trekt het ministerie geld uit voor onderwerpen waar veel politieke of maatschappelijke druk achter zit. Dankzij alle extra aandacht voor dierenwelzijn vanuit onder andere de Partij voor de Dieren, is het onderzoeksbudget flink verhoogd. De prioriteiten in het onderzoek worden zorgvuldig afgewogen. Tegelijk leiden "hypes" regelmatig

tot een verschuiving in onderzoeksvragen, zoals het niet meer castreren van beerbiggen en het diervriendelijk doden van kippen in de slachterij.

Hopster vraagt zich af of het wel goed is dat LNV zo snel wat doet met geluiden uit de samenleving. Een gevolg van hiervan is dat de focus van het onderzoek vooral ligt op verbeteringen binnen de huidige veehouderijssystemen. 'Begrijp me goed, die verbeteringen zijn absoluut nodig. Maar ze gaan allemaal over het verminderen van wat wij ongerief noemen. De meer fundamentele vragen blijven liggen. Vragen die te maken hebben met wat het dier ervaart en hoe erg het is dat het bepaalde natuurlijke gedragingen niet vertoont of kan vertonen.' Hopster geeft een voorbeeld: leghennen worden niet broeds. 'Niemand piept daarover, maar ervaart de kip het als probleem dat ze niet meer broeds is? Ofwel: is dit een welzijnsprobleem?' (zie ook kader op p. 5).

>> Burger informeren en bevragen

Een burger zal zelf niet snel op dit soort onderwerpen komen. Maar krijgt hij hier informatie over, dan heeft hij er een mening over. Vindt hij het bijvoorbeeld voldoende als kippen geen pijn lijden of wil hij dat ze zich ook echt prettig voelen? Op basis van de antwoorden kan de overheid vervolgens regels stellen over de huisvesting. Of bijvoorbeeld voorwaarden scheppen voor een nieuw marktsegment. Hopster ziet mogelijkheden om via onderzoek te achterhalen wat burgers echt belangrijk vinden. Eerst moeten ze informatie krijgen en daarna kunnen ze gefundeerd een mening geven. Zo is dat gedaan in onderzoek rondom het thema "doden van eendagskuikens" (zie Syscope 20). Voor de eierproductie zijn alleen hennen nodig. Alle haantjes worden direct gedood, wat op weerstand stuit in de samenleving. In het onderzoek zijn burgers eerst via een film geïnformeerd over de dilemma's bij het doden van de haantjes en de alternatieven daarvoor. Dit stelde hen in staat een mening te vormen over welke methoden ze geschikt vonden als alternatief voor het doden van de eendagskuikens. Het alternatief dat als beste uit de bus kwam, was kijken in het vers gelegde ei en de mannelijke eieren niet verder uitbroeden. Nu wist de overheid dat het zinvol was om hier verder onderzoek naar te laten doen. Een perfecte manier om te achterhalen wat de burger echt vindt, denkt Hopster.

>> Bewust kiezen

Hopster vindt het belangrijk burgers te informeren over het welzijn in de veehouderij. Niet alleen bij een onderwerp als het doden van eendagskuikens, maar ook om de burger – als consument – bewust te kunnen laten kiezen. Hij heeft daarbij niet zozeer een

De mens en het dier

Wat maakt een leven tot een waardevol leven? Wat betekent het om respect te hebben voor leven? Mogen wij dieren als ding behandelen? Allemaal ethische vragen waar mensen verschillende antwoorden op geven. Een goed of fout antwoord bestaat niet. Het is belangrijk dit soort vragen te stellen als het gaat om dierenwelzijn, vindt Volkert Beekman, ethicus bij Wageningen UR. Het helpt om helder te krijgen waar een discussie over gaat en om erachter te komen wat iemand echt belangrijk vindt. Beekman: 'Je laat met de aandacht voor deze vragen zien dat je de zorgen in de maatschappij serieus neemt.'

Ook LNV vindt dat belangrijk. Alle medewerkers dierenwelzijn van LNV volgen sinds kort een training ethiek. Beekman juicht dit toe. 'De laatste jaren krijgt het ministerie steeds meer ethisch getinte vragen. Dan is het handig als medewerkers leren daar meer grip op te krijgen.' Zo raadt hij aan dat een medewerker bij een vraag eerst achterhaalt op welk niveau die vraag zit. Beekman onderscheidt drie niveaus: de eerste heeft te maken met negatief welzijn. Een dier moet vrij zijn van zaken als dorst, angst, stress en fysiek ongerief. Het tweede niveau gaat over de intrinsieke waarde van het dier. Daar horen vragen bij als: kan een dier blij zijn, welke dieren hebben dat besef? Het derde niveau is dat dieren dezelfde rechten krijgen als mensen.

'In Nederland hebben we vastgelegd dat er geen sprake mag zijn van ongerief. Is dat er toch, dan moet LNV kijken of ze nieuwe regels moet maken of bestaande veranderen. Als een vraag gaat over de rechten van het dier, dan is de achterliggende gedachte of

we wel dieren mogen houden voor ons eigen nut. Tot nu toe is het beleid dat dieren gehouden mogen worden. En ik denk dat de overgrote meerderheid van Nederland dat ook vindt. Je ziet dan ook dat de overheid nooit een uitspraak doet over de legitimiteit van het houden van dieren. Het gaat alleen over de manier waarop we de dieren houden.'

Een training ethiek leert ook dat meningen blijven verschillen. Ook daar kan LNV wat mee doen, aldus Beekman. 'LNV kan zeggen: "We weten dat mensen in Nederland verschillende opvattingen hebben over dierenwelzijn. Laten we zorgen dat die mensen producten kunnen kopen die aan die verschillende meningen tegemoet komen".'

dialogo voor ogen, maar ziet het vooral als voorlichting. Bij dierenwelzijn moeten mensen weten wat de consequenties van hun keuzes zijn, vindt de wetenschapper. Als ze een goedkoop lapje vlees willen, kan het welzijn van de dieren niet hoog zijn. Het is belangrijk écht alles duidelijk te maken: in de huidige varkenshouderij bijten varkens elkaars staarten af. Om dat te voorkomen, worden de staarten gecoupeerd. De varkenshouder is hiertoe gedwongen, omdat hij goedkoop moet produceren voor onder andere de internationale vraag. Daarmee stelt hij de goede exportpositie van Nederland veilig. Voor de goedkope productie komt voer uit Brazilië, waar regenwouden worden gekapt. Bij de verkoop van vlees lopen karbonades bijvoorbeeld goed, maar er zijn ook delen van het varken waar veel mensen niet op zitten te wachten. 'Pas als de consument dit hele verhaal kent, kan hij bewust kiezen voor een bepaald product', vindt Hopster.

Ook Van Dongen en Van Rij vinden het belangrijk dat burgers meer weten over de veehouderij. Zij hebben het over transparantie, zoals dat ook in de Nota Dierenwelzijn staat. Van Rij: 'Mensen weten vaak niet hoe de dieren gehouden worden en dan merkt iemand later dat het niet is zoals hij zou wensen. Daarom moet de sector veel meer laten zien hoe ze werkt.'

Zowel Hopster als Van Dongen en Van Rij hopen dat al die informatie en transparantie ertoe leiden dat burgers straks meer weten over dierenwelzijn. Dat als zij vinden dat dieren niet mogen lijden, ze in de winkel het daarbij passende lapje vlees kopen. Alle drie willen in onderzoek en beleid eraan bijdragen dat dat lapje vlees dan ook daadwerkelijk in de winkel ligt. Reclameslogans als die van Wakker Dier zullen dan niet meer leiden tot veel ophef: iedereen weet tenslotte hoe de kippen daadwerkelijk leven. LN

Nadenken over andere landbouw in BoergerGroep

“Boergers” dromen van een prachtige toekomst voor het platteland en de landbouw. Eén waarbij de boer vlakbij de stad voedselproductie verbindt met het sociale leven van de stadsbewoners. Daar willen deze stedelingen, op verzoek van Wageningen UR bijeen in Utrecht, aan werken.

Uit Den Bosch, Rotterdam, Den Haag of Amsterdam komen ze. Ze maken zich zorgen. De stedelingen vrezen dat er straks alleen nog grootschalige landbouw overblijft waar een burger niets meer te zoeken heeft. En dat iedereen denkt dat de aardappel uit de supermarkt komt in plaats van uit de grond. Of dat als je over een aantal jaren met de trein door het westen van Nederland reist, je alleen nog maar gebouwen ziet en geen streepje groen meer. Allemaal willen ze het tij keren, er actief aan meewerken dat de landbouw een andere rol krijgt in de samenleving. Vandaag zijn ze “boergers”, de naam die de onderzoekers van Wageningen UR voor hen hebben bedacht. Als BoergerGroep denken ze na over een andere toekomst. Voor sommigen is het deze 24^e oktober de eerste bijeenkomst, voor anderen de tweede of de derde. Sommigen hebben op een eerdere bijeenkomst een kijkje genomen op een stadsboerderij (zie foto voorpagina). Anderen hebben nagedacht over wat voor beeld zij hebben van het platteland. Vandaag zijn de boergers bijeen geroepen voor een project in opdracht van het ministerie van LNV. Het ministerie wil horen wat voor nieuwe ideeën er leven in de maatschappij over multifunctionele landbouw. De onderzoekers zijn daarvoor al te rade gegaan bij ondernemers, nu willen ze ook horen wat er onder de boergers leeft.

>> Dertig kerncentrales

De groep wordt in tweeën gesplitst en iedere groep krijgt een envelop met kaartjes met een korte omschrijving van een mogelijke toekomst. Op de roze kaartjes staat: iedereen beweegt zich voort in elektrische auto's. Beter voor de gezondheid, want het probleem fijnstof bestaat dan niet meer. De elektriciteit komt van dertig nieuwe kerncentrales in Noordwest-Europa, die ook de energie leveren om fosfaat te recyclen. Voor stikstofvoorziening draait de landbouw volledig op kunstmest uit aardgas, waarmee wel een probleem ontstaat: de Russische president heeft de gaskraan definitief dichtgedraaid.

Het valt niet mee je in te leven in zo'n toekomst. Marinus Trommel verzucht: 'Het is totaal niet mijn wereld.' Hij ziet een wereld van schaalvergroting in de landbouw zonder plaats voor de biologische landbouw, wat hij nu juist wil bevorderen. Anderen noemen nog wel voordelen: zo'n wereld is stiller, omdat elektrische auto's vrijwel geen herrie maken. En schoner. Een ander brengt hiertegen in: 'Schoner? Wat denk je van het kernafval?' Waarop een volgende een politiestaat voor zich ziet. Anders is het bij zoveel kerncentrales te makkelijk voor terroristen om kernafval te stelen voor kernwapens. De boergers zijn het erover eens dat dit een toekomstbeeld is van een vergevorderde technologische wereld. De vraag rijst wat de eigen behoefte in zo'n maatschappij zal zijn. De behoefte aan een meer menselijke samenleving overheerst, een samenleving waarin menselijk contact centraal staat.

>> Boerger als boerenondernemer

Een nieuwe opdracht voor de groep met de roze kaartjes: iedere boerger is boerenondernemer. Hoe kun je je bedrijf inpassen in het geschetste toekomstbeeld? Nu hebben ze hun lot in eigen handen, al is het niet altijd makkelijk je voor te stellen dat je boer bent. Toch lukt het een beeld te schetsen. De boergers denken dat de stedelijke omgeving in Nederland te klein is voor grootschalige landbouw en deze naar elders vertrekt. Maar de stad moet wel contact houden met natuur en voeding. Dan zit er niets anders op dan – dure – stadsgrond te gebruiken voor groen. Op de open grond in de stad en er vlak omheen mag dan alleen geproduceerd worden wat hier nodig is. Niet voor de wereldmarkt. Een kanttekening: transport en mobiliteit worden steeds lastiger omdat de bevolking groeit. Hoe is dat op te lossen? Begin een buizenpostsysteem, klinkt het, voor een eigen distributiesysteem van de boer naar de burger. Andere boergers willen als boer een scholingstraject aanbieden aan criminele jongeren of ruimte bieden aan schoolklassen. 'Maar dat is er toch allemaal al', reageert Corrie van Alebeek. 'Het gaat er toch om dat het boeren zelf rendabel moet worden?' Dat prikkelt

om met meer innovatieve ideeën te komen: een rolstoelrestaurant, een kookschool voor middelbare scholieren, een boerderij als plek waar mensen kunnen picknicken en ontspannen.

>> Hetzelfde concept

De andere groep komt binnen. Zij hadden een heel ander toekomstbeeld, verzekert Gerwin Meijer, bedenker en begeleider van deze dag en werkzaam bij Wageningen UR. Welke dat is, doet er niet toe. Het gaat om de uitkomsten en die zijn ongeveer hetzelfde, weet Meijer nu al. Het toekomstbeeld is alleen een middel om te achterhalen wat de boegers willen met landbouw. Ze komen uit op een bejaardentehuis, school, boerderij, sportschool, atelier, bloembinderij, sociale werkplaats op één terrein, maar wel kleinschalig. 'Dan heb je het niet meer over een boer maar over een levenskunstenaar, iemand die voedsel voor de geest produceert', concludeert Meijer. Ze zien het wel voor zich. Het is eigenlijk een beetje terug naar vroeger: dorpjes gegroepeerd rond een boerderij. Voedselproductie is wel de primaire taak, maar de andere taken zijn ook belangrijk, van gezondheidscentrum tot stilteboerderij.

Kritiek kan niet uitblijven. Hoe breng je dit in de praktijk?, vraagt een boerger. Een ander: 'Toch is het positief. Je hebt keuzemogelijkheden. Het is niet zo dat het per se allemaal grootschaliger en intensiever moet worden.' Corrie van Alebeek besluit: 'Alleen al omdat je dit kunt verzinnen, moet het ook mogelijk zijn. Tegen alle voorspellingen in dat de landbouw alleen maar grootschaliger en technologischer wordt en de afstand tussen boer en burger steeds zal groeien, kun je het heft in eigen hand nemen en iets anders opbouwen.'

Francisca Caron-Flinterman, van Wageningen UR, neemt de ideeën die naar boven zijn gekomen mee in het onderzoek naar nieuwe mogelijkheden voor multifunctionele landbouw. 'Een deel van de ideeën had ik vaker gehoord, maar er zitten ook zeker nieuwe bij. Nu kunnen we LNV een heel breed palet aan ideeën leveren, zowel vanuit burgers als vanuit ondernemers. Ook andere studies kunnen gebruikmaken van de ideeën en behoeftes van deze boegers', denkt ze. LN

Ravotten tussen de hoogbouw

Achterstandswijken in Rotterdam schudden met de aanpak van Rini Biemans hun negatieve imago af. Voor en met buurtbewoners creëert hij groene oases in de wijken, waar mensen aan de slag gaan met bloemen en speelplekken voor hun kinderen, zodat ze elkaar weer echt ontmoeten.

Ga met een schop een wijk in, licht een paar stoeptegels op en plant een struikje. Geheid dat je binnen de kortste keren buurtbewoners om je heen hebt die druk met elkaar praten over hoe leuk zo iets groens is. Vervolgens bel je aan bij een voordeur, met een tuinslang over je schouder, en je vraagt of de bewoner de struik voortaan water wil geven. Niemand die weigert. Ziehier in het kort de manier waarop Rini Biemans, inwoner van Rotterdam, in het hart van zijn stad zijn projecten start om achterstandswijken leefbaarder te krijgen: klein beginnen, met simpele middelen, samen met de buurtbewoners en met behulp van "groen".

>> Tuinparkspeelplaats

Zo begon Proefpark de Punt, een terrein dat al jaren braak lag en eigenlijk bestemd was voor woningbouw. Biemans en zijn partner Karin Keijzer toverden het met vele vrijwilligers en buurtbewoners om in een "tuinparkspeelplaats", een groene oase in een drukke stadswijk. Kinderen ravotten in speciaal gegraven modderpoeltjes, buurtbewoners ontmoeten elkaar, drinken samen koffie of halen onkruid weg tussen de bloemen. Spontaan ontstaat het idee om een ruige klimtoren te bouwen, om wat groente te verbouwen, om een duiventil neer te zetten.

Proefpark de Punt bestaat nu zes jaar en niemand wil het meer kwijt. Het is zelfs uitgeroepen tot een van de meest kindvriendelijke projecten van Nederland. Zo heeft Biemans met zijn bureau Creatief Beheer nog drie grote projecten onder handen, waar groen tussen de huizen en flats de wijk opfleurt.

Zijn acties komen vaak vanuit ergernissen. Twee jaar was hij arts, toen Biemans besloot kunstenaar te worden. Het "systeem" klopte niet, vond hij. Als arts lever je vooral medicijnen. Om iemand echt beter te maken is goed contact nodig tussen arts en patiënt, een meer systeemgerichte aanpak. En daar is geen tijd voor. Als kunstenaar verzong hij projecten in achterstandswijken om juist wel de interactie aan te gaan en hij zag wat daar mis ging. 'Ik kwam erachter dat herstructurering van wijken niet werkte. Beheer en onderhoud zijn een blinde vlek in de stadsontwikkeling. Je ziet dat de gemeente en woningcorporaties heel veel investeren in wijken zonder enig effect. Wil je een wijk ontwikkelen en verbeteren, dan heb je de openbare ruimte als ontmoetingsplek nodig.'

>> De wereld is gek

Daar wilde Biemans zijn werk van maken. 'Ik dacht: niet ik ben gek, maar de wereld is gek. Laat ik zelf een systeem ontwerpen dat beter werkt.' Zo veranderde hij zijn beroep van kunstenaar in projectontwikkelaar. Niemand nam hem serieus. Had je weer zo'n verwaasde idealist, werd gedacht. Maar daar was de Rotterdammer al aan gewend. Ook als kunstenaar was hij een buitenbeentje. Hij bleef stug volhouden en probeerde mensen te overtuigen. Inmiddels hoeft de Rotterdammer niemand meer te overtuigen, de projecten spreken voor zich. De gemeente en woningcorporaties kloppen bij hem aan voor meer van zulke projecten. Andere steden zijn geïnteresseerd, de bezoekers staan in de rij. Bij elkaar draait hij een half miljoen omzet en heeft zo'n dertig mensen op freelance basis voor hem werken.

Hoe krijgt hij dat voor elkaar? Zijn werkwijze is in ieder geval compleet tegengesteld aan die van gebruikelijke procedures, legt Biemans uit. Daar wordt via een openbare aanbesteding een aannemer geselecteerd, die voor een half miljoen een park inricht. Veel geld gaat zitten in allerlei overlegondes en kinderen kunnen via inspraak zeggen wat ze willen. 'Dat werkt niet. Laat een kind spelen en je ziet vanzelf wat het wil.' De Rotterdammer kan met dat half miljoen tien jaar vooruit. Wacht gewoon af wat er spontaan opborrelt. Alles mag en niets moet, binnen de randvoorwaarden geen rotzooi, geen overlast en iedereen moet kunnen meedoen. Het belangrijkste is dat bewoners enthousiast raken om te helpen of gewoon om te komen buurten. Van het een komt vanzelf het ander. Langzame groei, is het motto.

>> Parkmanager

Op een gegeven moment wordt het tuinpark zo groot, dat er een parkmanager komt die de verschillende activiteiten coördineert, zodat bewoners daar niet zelf aan hoeven trekken. Daarnaast is communicatie essentieel met de bewoners, maar ook met de gemeente, opdrachtgevers en scholen. Daarvoor zijn de website antennerotterdam.nl en de regionale televisie (TV Rijnmond), waar Biemans met zijn eigen Antenne Rotterdam vijf maal per week 25 minuten zendtijd heeft. 'Zo kunnen wij het stereotype beeld van achterstandswijken doorbreken.' Natuurlijk leidt een project niet onmiddellijk tot sociale cohesie in een wijk. Nog steeds wordt er wel eens wat vernield en nog steeds is het zoeken naar hoe je

nog meer buurtbewoners bij de tuin kan betrekken. Maar het begin is er en kan steeds verder uitgroeien.

>> Konijnen vangen

Voor Biemans bestaat het werk inmiddels voor een groot deel uit lobbyen, geld voor vervolg bij elkaar sprokkelen en nog meer mensen enthousiast maken. In elk gesprek, in elk voorval zoekt hij naar nieuwe kansen. Konijnen vangen, noemt hij dat. Komt hij iemand van Wageningen UR tegen die wel wat voelt voor zijn aanpak, dan vraagt hij of die wil samenwerken. 'Dat is goed. Maar we hebben nog geen programma, dus als er iemand mee wil doen?', lacht hij.

Een volgende stap in stadsontwikkeling heeft Biemans in gedachten. Dankzij het groen in de wijk, stijgt de waarde van de huizen. Huurders hebben daar niets aan, worden misschien zelfs verdrongen door mensen die meer willen en kunnen betalen. Hij wil nu laten uitzoeken hoe de huidige bewoners toch kunnen profiteren van de waardeverhoging.

Over een jaar of tien is zijn aanpak uitgekristalliseerd en overal nagevolgd, verwacht Biemans. 'Op iedere plek moet dan zo'n groene ontmoetingsplek zijn die zich een beetje onttrekt aan de controle. Dan gaat het er niet meer om hoe zo'n project eruit ziet, maar wie het het meest creatief invult. Dan is de menselijke interactie de basis voor stadsontwikkeling, en is het een stuk prettiger wonen en werken in de grote steden.' LN

Tihamér Salij

Onderzoeker en docent

partner

Wageningen UR werkt in haar onderzoeksprogramma's samen met andere kennisinstellingen. Op deze pagina een nadere kennismaking met een van deze partners.

Samenwerking Wageningen UR met: The Why Factory, TU Delft

>> **Organisatie/bedrijf**

De Why Factory is een internationale denktank, opgericht op initiatief van de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft en architectenbureau MVRDV. Ons onderzoek richt zich onder andere op de mogelijkheid van stedelijke voedselproductie in Manhattan en Den Haag. Ik ben hier onderzoeker en docent.

>> **Samenwerking met Wageningen UR**

Stroom Den Haag, een kunst- en architectuurcentrum, heeft ons gevraagd een varkensvleesproductiebedrijf te ontwerpen dat geïntegreerd is met de stad. Daarachter ligt de vraag hoe je die productie transparanter kunt maken, zodat voor de burger duidelijk is waar en hoe vlees wordt geproduceerd. Opdrachtgevers waren LTO Varkenshouderij en het Innovatienetwerk. De onderliggende data hebben we grotendeels van Wageningen UR, zoals hoeveel ruimte een biologisch varken nodig heeft, hoe zijn rantsoen eruit ziet en hoeveel ruimte je nodig hebt om de gewassen te kunnen telen. We hebben tien ontwerpen gemaakt voor een nieuwe wijk in Den Haag, waarin we

laten zien dat de productie van varkensvlees in de stad absoluut mogelijk is.

>> **Belang van samenwerking**

Ruimtelijke vormgeving kan onmogelijk alleen van de architect komen; je moet dat interdisciplinair doen. Architectuur is er niet alleen voor architecten, maar voor de gehele samenleving. Wij weten zelf niets van de landbouw en dit project – City Pig – is onze eerste opdracht in deze sector. Om zo'n "stadsvarkensboerderij" realistisch neer te kunnen zetten, hebben we feitelijke informatie nodig. Dan moet je als architect op zoek gaan naar onder andere wetenschappers die alles weten van varkens, en dan kom je uit bij Wageningen UR.

>> **Visie op samenwerking**

Dankzij deze samenwerking heb ik ontdekt dat de productie van voedsel altijd volledig langs me heen is gegaan. Ik ben me er nu veel bewuster van. Ik ben gaan inzien hoe belangrijk voedselproductie is en dat we er veel te weinig aandacht aan besteden. Ook architecten en planners doen er te weinig mee, terwijl het toch gaat om fundamentele dingen in de samenleving. Je kunt niet zonder eten. En archi-

tectuur omvat alle aspecten van de samenleving, dus ook het produceren van voedsel.

>> **Visie op architectuur en voedselproductie**

Voedselconsumptie en -productie moeten weer een centrale plek innemen in de ontwerpogave van de stad, zodat de stedeling ziet hoe zijn eten tot stand komt. Aspecten zoals fokken, mesten, de verwerking tot producten en de verkoop moeten daarom een plek krijgen, waarbij de processen inzichtelijk en daarmee toegankelijk zijn voor stedelingen. Veel architecten en stedenbouwers denken niet na over de kwaliteit van de leefomgeving en hoe je in je ontwerpen energieneutrale voedselproductie, publieke ruimte en wonen met elkaar kunt verbinden. Voor mij is voedselproductie in de stad een fundamenteel thema geworden. Architecten en planners kunnen daar belangrijke oplossingen voor leveren. De argumentatie en de visualisatie moeten van de architect komen en niet van economen en de industrie. LN

'Ik hoop dat docent en leerling straks naar buiten móeten'

Veel mensen hebben talloze “groene” vragen waarop zij geen antwoord weten. Het groene – landbouw – onderwijs kan die vragen oplossen, maar dan moeten ze elkaar wel weten te vinden. Daar wil Dinand Ekkel aan bijdragen met het programma Groene kennis voor en door burgers.

Een ingrijpende verandering in de manier van lesgeven. Dat is wat Dinand Ekkel voor ogen staat. Als programmaleider van het programma Groene kennis voor en door burgers van de Groene Kennis Coöperatie en werkzaam bij de Christelijke Agrarische Hogeschool Dronten heeft hij zich grondig verdiept in de voordelen van groen in de omgeving. En dat zijn er nogal wat. Ekkel haalt wat recente studies aan: gestreste mensen kunnen beter met hun stress omgaan als ze groen in hun omgeving hebben, kinderen spelen meer buiten in groene en ruimere wijken en mensen voelen zich gezonder in een groene omgeving. Ook gaat Ekkel ervan uit dat als kinderen meer weten over de herkomst van hun voedsel, ze eerder kiezen voor een gezonde variant.

Mensen beseffen dit ook en vragen om meer groen in hun omgeving. Zorginstellingen, woningcorporaties, scholen en gemeenten komen ook steeds vaker met plannen voor de inrichting van een tuin of moestuin. Maar de groene kennis ontbreekt bij hen. Zij hebben niet geleerd hoe je een groen terrein het beste kunt inrichten en beheeren, en ze kunnen al helemaal niet laten zien hoe voedsel geproduceerd wordt. Onderwijsinstellingen kunnen uitkomst bieden, denkt Ekkel. Zij hebben die kennis wel en willen graag dat hun leerlingen leren werken op het snijvlak van groen en niet-groen. Maar dan moeten docenten en leerlingen wel uit hun vertrouwde klaslokalen komen en in contact treden met die niet-groene “buitenwereld”.

>> Wat heeft een groene onderwijsinstelling eraan om in contact te komen met burgers?

'Het is belangrijk dat groene instellingen uit dat groene domein vandaan komen om verbinding te zoeken met de samenleving. Minister Verburg zegt toch ook dat zij minister is van zestien miljoen mensen? Onze leerlingen komen straks terecht op plekken waar groen en niet-groen elkaar raken. Bijvoorbeeld in een grote zorginstelling met een moestuin waar aardbeien worden geteeld, zodat de bewoners ze in het voorjaar zelf kunnen plukken. Daar heb je groene kennis voor nodig, maar wel hele andere kennis dan van een professioneel aardbeiteeltbedrijf. Daar komt intermenselijk en pedagogisch veel meer bij kijken.'

>> Is er nergens contact tussen onderwijs en algemene instellingen?

'Ja, het is er wel eens maar incidenteel. Dan is er een enthousiaste leraar die bijvoorbeeld een streekmarkt organiseert. Maar als die persoon wegvalt, is het gelijk gedaan met zo'n initiatief. Bovendien is het aanbodgericht. Er zit geen visie achter.'

>> Hoe is dat te veranderen?

'Ik hoop dat scholen straks bruggen gaan slaan naar burgers. Dat ze via dit programma gaan toeren door de regio om te horen wat voor vragen er leven bij de instellingen die burgers vertegenwoordigen. Het onderwijs kan dan aan de slag met die vragen. Vervolgens moeten ze deze werkwijze ook duurzaam verankeren in het curriculum van de scholen. Dan móet een docent voor die vragen wel op zoek gaan buiten de school en hangt het vervolg niet alleen af van een bevlogen docent, wat tot nu toe vaak het geval was. Binnen het programma hebben we nu tien projecten lopen op drie thema's: voeding, groenbeleving en de waarde van het platteland.'

>> Zitten de scholen wel te wachten op meer contact met burgers?

'Het klopt dat de ene school enthousiaster is dan de andere. Daarom willen we als programmateam de contacten met scholen versterken. We gaan dagen op de scholen organiseren om de successen van onze projecten te delen. Zoals het voorbeeld van AOC de Groene Welle in Hardenberg. Deze school heeft al bepaald dat hun leerlingen veel meer in contact moeten komen met burgers. Samen met de Natuur en Milieu-educatiecentra gaan ze vier workshops organiseren op alle scholen in Hardenberg. Het bestuur van zo'n school ziet de relatie met burgerinstellingen als strategische innovatie voor zijn leerlingen en docenten. Dat is winst.'

>> Hoe ziet dat er in het onderwijs uit?

'Een groene school kan bijvoorbeeld in het curriculum opnemen dat leerlingen een les verzorgen op een basisschool. De leerling

moet dan zelf informatie opzoeken over bijvoorbeeld het houden van konijnen en dat doorgeven aan de kinderen. Op die basisschool wordt de groene leerling geconfronteerd met vragen van kinderen, die wellicht een eye-opener kunnen zijn. Als het over kalveren gaat, kan zo'n kind vragen waar de moeder is. Dat is een vraag waar in het groene domein minder over wordt nagedacht. Zo leert zo'n leerling te luisteren naar wat er leeft in de samenleving, waar hij later wat mee kan doen, bijvoorbeeld door een open dag te organiseren op zijn eigen bedrijf.

>> Dan heeft u het over een flinke verandering in het onderwijs.

'Je hebt het eigenlijk over een systeeminnovatie in het onderwijs. Dat is inderdaad niet gemakkelijk. We beginnen in ieder geval met de scholen die nu al belangstelling tonen. En volgend jaar hebben

we een nieuwe ronde projecten, waarbij we strenger dan nu gaan selecteren op innovatieve arrangementen, zodat scholen de instellingen echt gaan opzoeken.'

>> Hoe weet u wat de effecten van de projecten zijn? Kunnen leerlingen beter overweg met vragen van burgers? En dragen de contacten uiteindelijk bij aan een beter welbevinden van burgers?

'Ja, we gaan er inderdaad vanuit dat je via kennis tot bewustwording en uiteindelijk gedragsverandering komt. Of dat gebeurt weet ik niet. Dat wil ik graag gaan meten, het liefst samen met onderzoekers van Wageningen UR. We zijn in gesprek over hoe je dat het beste kunt doen.' LN

Het denken van burgers beter in beeld

Doorgronden wat een burger beweegt en daar kwantitatieve uitspraken over doen. Dat is mogelijk met de methode nextexpertizer. Onderzoekers zetten de methode in om een stal te kunnen ontwerpen die goed aansluit bij wat burgers willen.

Wat wil de burger? Om dat te achterhalen kiest een onderzoeker gewoonlijk uit twee methodes: grootschalige enquêtes of diepte-interviews met een beperkt aantal mensen. Beide methodes hebben hun voor- en nadelen. Een enquête maakt het mogelijk kwantitatieve uitspraken te doen, maar de antwoorden geven geen zicht op wat een geïnterviewde werkelijk beweegt. Bij een diepte-interview zijn die beweegredenen van de burger wel te achterhalen. Nadeel is alleen dat er geen kwantitatieve uitspraken te doen zijn. De interviews zijn heel lastig met elkaar in verband te brengen.

>> Kwantitatief én diepgravend

Onno van Eijk van Wageningen UR wilde met zijn collega's de diepte in én algemeen geldende uitspraken kunnen doen. Ze kregen de opdracht stalsystemen te ontwerpen die in alle opzichten duurzaam zijn: systemen die niet alleen voorzien in de behoeften van de dieren zelf, de boer en het milieu, maar ook in die van de burger. Dat bleek mogelijk met de methode nextexpertizer van het Duitse bedrijf Nextpractice, dat gelieerd is aan de Universiteit van Bremen (zie kader). In dit onderzoek zijn 98 mensen individueel zo'n 1,5 uur bevraagd over hun standpunten over de Nederlandse veehouderij. De methode borgt dat de uitkomsten representatief zijn voor de Nederlandse burger.

>> Landkaart

Van Eijk pakt zijn computer erbij en laat de uitkomsten zien. 'Hier zie je een beeld van onze gedachten, een landkaart zoals wij mensen denken', legt hij uit (zie figuur 1 collectief denkraam, p. 16). 'Dat denkraam laat vooral zien hoe we naar zaken in en om de veehouderij kijken, op welke vergelijkingsassen mensen hun oordeel afwegen.'

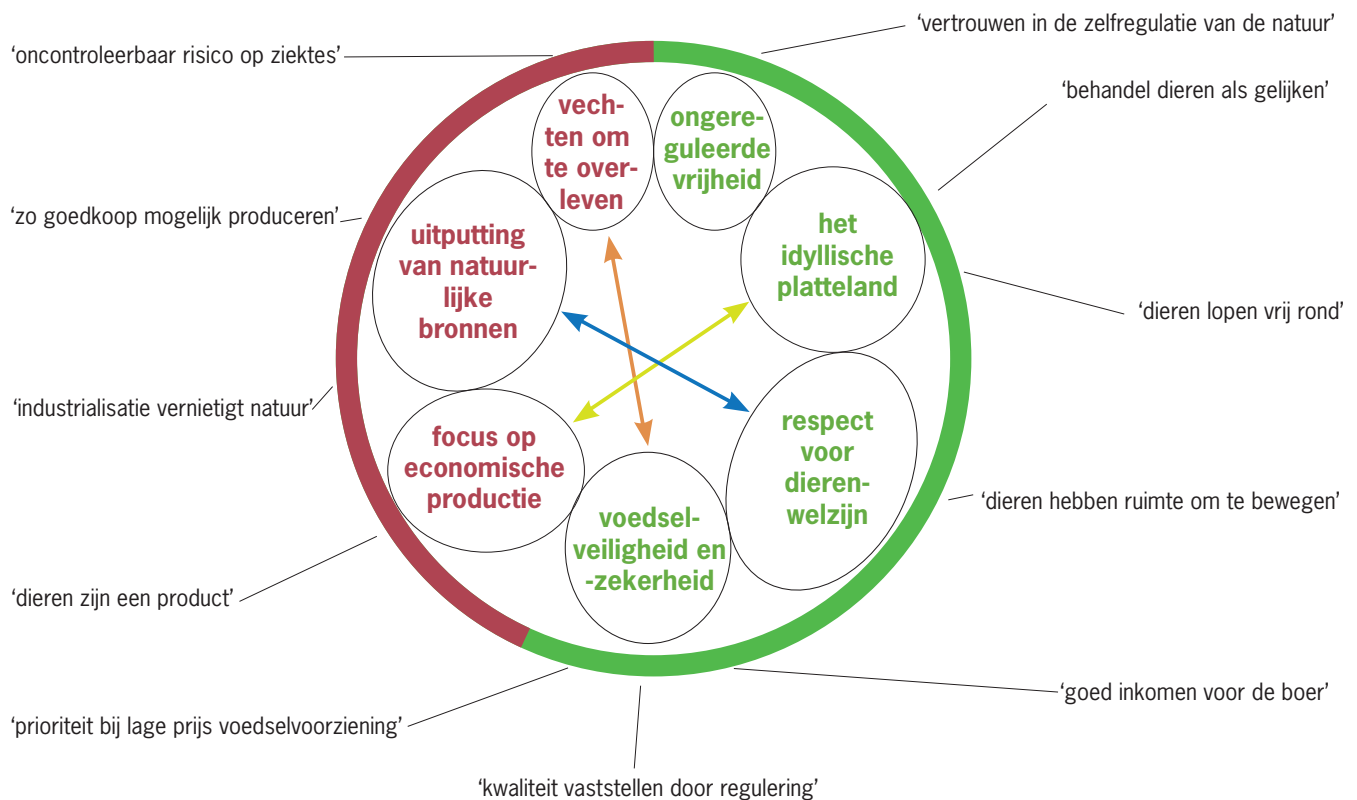
Op een andere kaart (zie figuur 2 plaatsing veehouderij in collectief denkraam, p. 17) kun je zien in welke hoek burgers de verschillende veehouderijsectoren en het ideaalbeeld van de veehouderij plaatsen in hun denkraam. Het plaatje dat zo ontstaat, zit soms net iets anders in elkaar dan uit algemene enquêtes zou blijken. Zo zitten varkenshouderij en pluimveehouderij beide dicht in

de buurt van "economie". Paardenhouderij zit veel meer in de hoek van "het idyllische platteland". Dat klinkt allemaal nog volgens verwachting. Maar anders dan verwacht wordt de melkveehouderij heel dicht bij de intensieve veehouderij geplaatst. Van Eijk: 'Mensen beseffen kennelijk heel goed dat melkveehouderij en varkenshouderij beide sterk economisch gedreven productietakken zijn.' Tegelijk is in het plaatje te zien dat het ideaalbeeld van de burger heel dicht bij "het idyllische platteland" en "respect voor dieren" ligt. Als het aan hen ligt is de veehouderij meer in harmonie met de natuur, met ruime bewegingsvrijheid voor de dieren, regionale producten en ambachtschap. En dat is, zo lijken geïnterviewden te zeggen, ook precies wat de dieren zelf willen. Ze maken, zo blijkt uit weer een ander plaatje, namelijk nauwelijks onderscheid tussen de eigen behoeften en dat wat mensen denken dat de behoefte van het dier is.

>> Focus op romantici

Wat kan Van Eijk met dit soort plaatjes voor het ontwerp van een stalsysteem? 'We kunnen groepen van burgers onderscheiden die de elementen op vergelijkbare plekken zetten. Dan kun je je met het ontwerpen van stallen richten op specifieke groepen van burgers. Voor ons ligt de focus vooral op wat wij de romantici noemen, ongeveer de helft van de menselijke populatie. Aan hun behoeften is het moeilijkst te voldoen. Het is de grootste groep en

Figuur 1. Collectief denkraam. De cirkels stellen met elkaar het collectieve denkraam van de burger voor. De kleinere cirkels tegenover elkaar zijn de tegenstellingen waarin mensen denken. Bij elke kleine cikel is terug te kijken naar een selectie van concrete uitspraken die om de cirkel heen staat. De grootte van die cirkels zegt iets over hoe vaak de onderliggende items zijn benoemd. De as idyllisch platteland – economische productie is dus voor veel mensen belangrijk, de as voedselveiligheid – ongereguleerde vrijheid voor minder mensen.

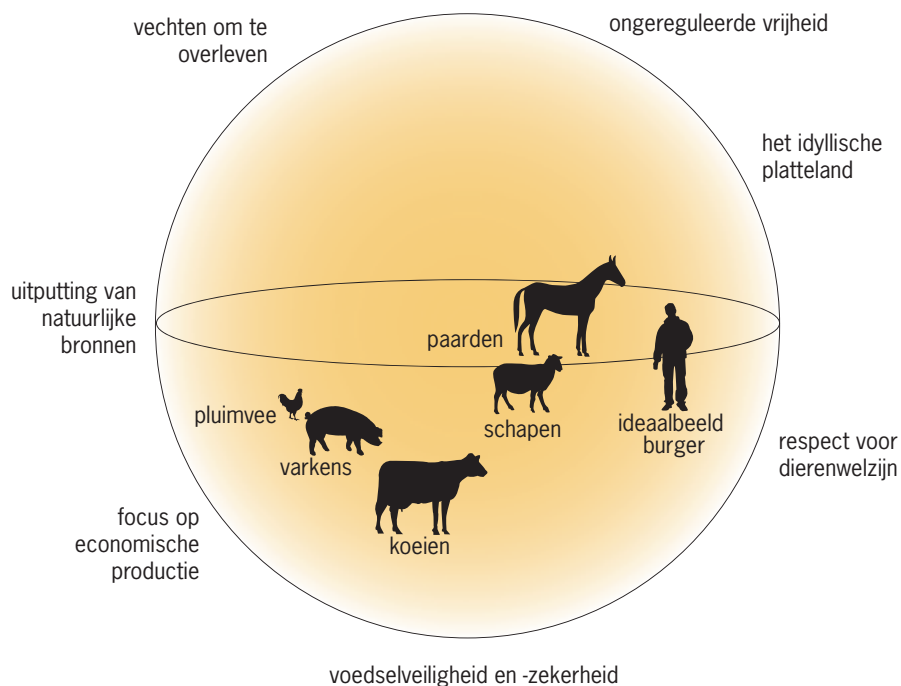
Hoe werkt nextexpertizer?

Kern van de methode is dat de geïnterviewde zelf aangeeft wat hij belangrijk vindt, in zijn eigen woorden. Daarvoor benoemen de interviewers van tevoren een aantal waardevrije elementen. In het onderzoek voor het ontwerp van een stalsysteem waren dat elementen als “de varkenshouderij nu”, “de varkenshouderij in de jaren vijftig”, “de varkenshouderij in de jaren tachtig”, “de behoeften van de voedingsindustrie”, “mijn behoefte” of “de behoefte van de typische burger”.

In het interview krijgt de geïnterviewde vergelijkingen tussen deze elementen voorgelegd. Zo moet hij bijvoorbeeld de varkenshouderij vergelijken met de melkveehouderij. Als hij verschillen ziet, moet hij de verschillen benoemen. Bij varkenshouderij denkt hij bijvoorbeeld dat de dieren minder vrijheid hebben dan bij de melkveehouderij. Bij veehouderij nu denkt hij aan betere voedselveiligheid dan in de jaren vijftig. Zo ontstaan assen van vergelijkingen: veel of weinig bewegingsvrijheid voor de dieren of veel of weinig voedselveiligheid.

Daarna wordt de geïnterviewde gevraagd om snel – associatief – aan te geven of en waar de overige elementen op diezelfde as zitten. Alle antwoorden gaan onmiddellijk de computer in. Zo ontstaat voor iedere geïnterviewde een denkkader waaruit is op te maken in welke tegenstellingen hij denkt en hoe de elementen ten opzichte van elkaar staan. Het rekenmodel combineert vervolgens alle interviews met elkaar en berekent hoe de uitspraken met elkaar in verband staan. De onderzoekers clusteren soortgelijke vergelijkingssassen vervolgens onder één noemer. Het resultaat is een indeling in assen als “respect voor dieren welzijn” versus “uitputting van natuurlijke bronnen”.

Of “voedselveiligheid en -zekerheid” versus “ongereguleerde vrijheid”. Deze assen vormen samen de contouren van een cirkel waarbinnen de elementen geplaatst kunnen worden. Het resultaat is het collectieve denkraam van de gemiddelde burger.

Figuur 2. Plaatsing veehouderij in collectief denkraam. Het plaatje laat zien dat het ideaalbeeld van de burger nog ver af ligt van hoe de veehouderij op dit moment functioneert.

in hun beeld moeten we een soort U-bocht maken. Zij willen harmonie met hun omgeving, maar ze denken wel economisch. Zij ervaren zelf de grootste spanning tussen wat ze willen en wat ze er voor over hebben. Dus een nieuw stalsysteem mag niet tot te hoge kosten leiden, en moet vooral verbondenheid creëren.'

>> Methode voor verandering

De methodiek heeft er volgens Van Eijk zeker aan bijgedragen te doorgronden wat de burger wil. Hij pakt opnieuw het plaatje van het collectief denkraam. 'We kennen hiermee de concrete uitspraken en de onderliggende keuze-assen. Juist die verbinding tussen de verschillende niveaus, geeft ons een veel dieper begrip van waar het werkelijk om gaat.'

Gecombineerd met andere gegevens, zoals de behoefte van het dier, leidt dat tot een stalontwerp waar burgers zich prettig bij voelen en waar ze achter staan, is zijn overtuiging. Zoals een kleine stal waar de koeien kunnen schuilen tegen regen of felle zon, met eromheen een groot perceel zodat elke koe voldoende ruimte heeft en burgers de koeien buiten zien lopen. 'Als je op langere termijn wat wil veranderen, is nextexpertizer een hele goede methode om het ontwerp op te baseren.' LN

Verduurzamen: alleen vóór of ook met burgers?

Welke rol heeft de burger bij de verduurzaming van de wereld? Moet die vooral zijn mening laten horen en afwachten hoe overheid en bedrijfsleven daarop inspelen? Of moet de burger ook betrokken worden bij het beleid van overheid en bedrijfsleven?

>> Bram Bierens, voorzitter Visserij Innovatie Platform (VIP)

'Samen met burgers verduurzamen is denk ik heel lastig, omdat de afstand tussen de visserij en de maatschappij groot is. Als VIP laten we wel volop zien en horen wat we doen met schelpdieren, platvis en rondvis. Maar de burger kan door zijn gedrag wel meewerken aan verduurzaming van de maatschappij. Mensen moeten in hun koopgedrag laten zien dat ze kritisch zijn en geld over hebben voor een duurzaam product. Het is heel simpel en behapbaar voor iedereen om gecertificeerde producten te kopen. Er zijn producten zat die duurzaam zijn. De Noordzeevisserij is over het algemeen al duurzaam.'

>> Jan Willem Straatsma, FrieslandCampina

'Burgers zijn steeds kritischer in wat ze vragen; de producten en diensten die ze afnemen. Wij doen onderzoek naar wat burgers willen en wat maatschappelijke organisaties willen. Die gegevens gebruiken we bij de beslissing welke producten er komen en hoe we ze moeten vermarkten. Van de producten die wij nu al aanbieden willen wij weten of ze echt bij een vraag passen. Wij proberen op veel manieren te achterhalen wat de consument wil. Er zijn bijvoorbeeld gesprekken in De Rode Hoed in Amsterdam

over de toekomst van de landbouw en ons voedsel. Daar horen wij wat consumenten willen en hoe. Er zijn veel meer van dat soort bijeenkomsten waar consumenten zich kunnen mengen in het debat. Ook in de kranten zie ik steeds meer berichten over dit soort onderwerpen. De vraag is natuurlijk hoe we de verbinding goed willen houden. Een echte verbinding aangaan is ook een duurzame relatie aangaan. Dat doen we met organisaties als Solidaridad en Dierenbescherming.'

>> Katrien Termeer, hoogleraar bestuurskunde Wageningen UR

'Wil je met elkaar de grote problemen van deze tijd oplossen, dan moet er vertrouwen zijn tussen overheid en burgers. De overheid betreft burgers wel steeds meer bij beleid, maar tegelijk zie je dat het wantrouwen tegenover de overheid, en soms ook tegenover wetenschap, steeds groter wordt.

De vraag is hoe dat komt. Het betrekken van burgers is niet hetzelfde als het echt serieus nemen van zorgen en verlangens van burgers. Die verwachtingen worden vaak wel gewekt op het moment dat de overheid zich actief richt op het betrekken van burgers. Ook bereik je met veel van de huidige participatievormen niet alle groepen in de samenleving. Het is vaak een elite die het

interessant vindt om overal over mee te praten. Voor andere groepen burgers moet je op zoek naar andere vormen. Ik probeer het om te draaien. Het gaat er niet om dat burgers participeren in de beleidsprocessen van de overheid, maar dat de overheid participeert in maatschappelijke processen. Dat wil niet zeggen dat je burgers moet gaan bevragen, want dat schept juist afstand. De overheid moet organiseren dat ze haar voelhorens heeft in de samenleving. Niet als eenmalige actie aan het begin van de kabinetsperiode, maar continu. Maar wat je ziet is dat de overheid moet bezuinigen en dat doet ten koste van voelhorens. Als onderzoekers proberen wij inzicht te krijgen in de mechanismen die het vertrouwen tussen burgers en overheid beschadigen of juist vertrouwen creëren.'

>> Tjeerd de Vries, Directie Agroketens en Visserij, ministerie van LNV

'De burger vindt van alles, maar de consument gedraagt zich er niet naar, dus daar heb je niets aan. Ik verwacht niet dat de consument zijn gedrag heel snel en massaal zal verduurzamen. Mensen doen toch niets liever dan onduurzame dingen. Ze willen nog wel een Prius kopen omdat dat een mooie auto is, maar ze willen wel een auto. Echte verduurzamingsprocessen worden aangejaagd door maatschappelijke organisaties. Zij zetten door incidenten dingen op de agenda, en ik beschouw die organisaties als vertegenwoordigers van de burger. Maar uiteindelijk moet het bedrijfsleven de dingen voor elkaar krijgen. Het is een complex proces, een heel systeem moet over de kop. Bij onze aanpak staat dan ook het bedrijfsleven centraal, en bij een deel van LNV steeds vaker de consument. Dit vult elkaar goed aan. Wij proberen de grondstoffen duurzamer te krijgen. Onze focus ligt op die grondstoffen waar Nederland een belangrijke rol speelt, omdat je daar

invloed op uit kunt oefenen, zoals cacao, koffie, palmolie en soja. De consument is wel belangrijk, maar vooral om voorlichting aan te geven en hem meer bewust te maken van verduurzaming.'

>> Roel During, onderzoeker Wageningen UR

'Wij zien vanuit ons onderzoek dat de overheid systematisch het burgercollectief vergeet. Dit is een informele organisatievorm van ideëel ingestelde mensen, met een mix van individuele en collectieve belangen, die positief willen bijdragen aan het functioneren van de samenleving. Zij worden vaak als hindermacht weggezet, als storend. Overheden die bezig zijn met plannen maken, zien hen alleen als mensen die hun eigen belang nastreven en die, gekweld door emoties, niet meer logisch kunnen nadenken. Dus houden overheden geen rekening met burgerinitiatieven. Daarmee laat de overheid een enorme stuwende kracht liggen. Vaak als je ergens tegen bent, ben je ergens anders voor. De idealen van de burgerinitiatieven zijn net zo legitiem als die van de overheid. Als je met zo'n groep in gesprek gaat, zie je dat ze heel andere plannen hebben of hun loyaliteit bij een ander planproces hebben liggen. Zij zorgen voor diversiteit in ideeën, die vaak onconventioneel zijn. Ik kan niet genoeg onderstrepen hoe belangrijk diversiteit is, als je idealen op het gebied van duurzaamheid om wil zetten in actie. Een overheid die waarde toekent aan goede besluitvorming geeft de oppositie de mogelijkheid om zijn argumenten te professionaliseren. Zoals dat in Canada gebeurt met de milieueffectrapportage. Daar geeft de overheid tegenstanders van plannen een budget voor ondersteuning door experts. Dan komt er veel meer goede informatie beschikbaar, krijg je een meer inhoudelijke en minder procedurele publieke discussie en ook betere besluiten die rekening houden met ieders belangen.' LN

Paardenliefhebbers

Luisteren naar de hoefsmid

Wie – nieuwe – kennis aan burgers wil overbrengen, moet wel weten hoe zij aan hun informatie komen. Onderzoek laat zien dat er vier typen paardenliefhebbers zijn die ieder op een andere manier te bereiken zijn.

Het aantal mensen dat hobbymatig of professioneel bezig is met paarden is enorm. Naar schatting houden in Nederland zo'n 450.000 mensen tussen de 350.000 en 400.000 paarden. Onbekend is hoe het gesteld is met het welzijn van deze dieren. Onderzoek uit het buitenland doet vermoeden dat ook in Nederland het welzijn van paarden beter kan. Maar hoe vertel je alle paardenliefhebbers hoe ze het welzijn van hun paarden kunnen verbeteren? Zijn ze bijvoorbeeld te bereiken via paardenorganisaties? Wageningen UR zocht uit hoe paardenliefhebbers aan hun informatie komen.

>> Informatie zoeken

Een internetenquête onder ruim vierduizend mensen geeft de indruk dat veel paardenliefhebbers op zoek zijn naar informatie, maar die

niet altijd kunnen vinden. Vooral als het gaat om informatie over training en gedrag. Ze weten vaak wel wat belangrijk is voor het welzijn van paarden en herkennen bijvoorbeeld steeds herhalend gedrag als een welzijnsprobleem. Maar hoe ze het beste kunnen omgaan met zulk gedrag, is vaak niet bekend. Zoals bij weven. Het dier staat dan met gespreide voorbenen en beweegt continu met zijn lichaam heen en weer. Paarden vertonen dit gedrag soms als ze in individuele boxen worden gehouden. Het zijn namelijk van nature sociale dieren en hebben behoefte aan veel beweging en contact met elkaar. Het is bekend hoe je dit soort gedrag kunt aanpakken, maar veel paardenliefhebbers weten dat niet. Sommigen zonderen de dieren juist af, omdat ze denken dat andere paarden het gedrag gaan overnemen.

>> Vier groepen

De enquête laat zien waar de paardenliefhebbers hun informatie vandaan halen. Er zijn vier verschillende groepen te onderscheiden, die duidelijk van elkaar verschillen in hoeveel ze weten en hoe ze informatie zoeken (zie kader).

Voor elke groep geldt dat de mensen het liefst informatie krijgen van andere paardenliefhebbers uit dezelfde groep. Daarna volgen dierenarts, hoefsmid en rij-instructeur. Ook bezoeken de groepen paardenliefhebbers verschillende websites en lezen ze verschillende bladen. Van de geïnterviewden is een kwart niet aangesloten bij een paardenorganisatie.

>> Horsemanship

De Sectorraad Paarden ziet in de uitkomsten voldoende aanknopingspunten om de verschillende groepen van paardenliefhebbers te bereiken, laat Jaap Werners, lid van de raad, weten. Deze raad – een zelfstandige stichting – vertegenwoordigt de georganiseerde paardenhouderij, die weer onderverdeeld is in organisaties voor sport, fokkerij en ondernemers. Ook al vertegenwoordigt de sectorraad alleen de georganiseerde paardenhouders, zij behartigt wel de belangen van heel paardenhoudend Nederland en is namens hen het aanspreekpunt. De raad heeft dan ook, in opdracht van LNV, een plan van aanpak opgesteld om het welzijn van paarden te verbeteren.

Toekomstige paardenbezitters wil Werners benaderen via het (groene) onderwijs. 'We zijn al in gesprek om bij de lessen meer aandacht aan welzijn te besteden.' Huidige paardenbezitters en -liefhebbers zijn te bereiken via hun directe contacten: dierenartsen,

maneges, de hoefsmid en dergelijke. Om de dierenartsen aan te spreken is de sectorraad in overleg met de Groep Geneeskunde van het Paard in Utrecht. Maneges kunnen benaderd worden via de Federatie van Nederlandse Rijsscholen, 'zodat ze de mensen niet alleen leren paardrijden maar ze ook goed horsemanship bijbrengen.' Ook hoefsmiden blijken zo'n belangrijke informatiebron te zijn. Werners: 'We hielden al langer een pleidooi voor erkenning van het vak en nu blijkt dat zij een belangrijke rol spelen in doorstroom van kennis voor het verbeteren van het welzijn van paarden.'

>> Omslag maken

Elvi van Wijk, onderzoeker bij Wageningen UR, benadrukt dat vooral het informatiezoekgedrag is onderzocht en niet welke kennis de geënquêteerden hebben. 'Van het kennisniveau hebben we alleen eerste indrukken. En dat is op zich niet erg.' Wel is er binnen de sectorraad discussie geweest over de representativiteit van het onderzoek. Van Wijk daarover: 'Dat kunnen we niet beoordelen. Er bestaan nu eenmaal geen kengetallen over het aantal paardenliefhebbers. Maar de respons was hoog en de verschillen tussen de groepen blijven dan ook overeind staan.' Werners vertelt dat niet iedereen in de sectorraad zich herkende in de resultaten. 'We dachten tot nu toe dat iedereen van huis uit wel voldoende wist over het houden van paarden. En nu zien we dat de helft van de paardenliefhebbers er via de manege voor het eerst in aanraking mee komt. Maar uiteindelijk moeten we allemaal de omslag maken om meer aandacht te geven aan dierenwelzijn.' LN

Vier groepen paardenliefhebbers

Groep 1: hobbyhouders, ongeveer 10 procent van de geïnterviewden. Meestal hebben hun kinderen een paard. Voor hun inkomen zijn ze niet afhankelijk van paarden en meestal zijn ze niet aangesloten bij een organisatie. Ze denken niet dat er welzijnsproblemen zijn bij hun paard. Informatie zoeken ze over gedrag en training en zij of hun kinderen lezen de tijdschriften Bit, Penny en Landleven en de website www.bokt.nl.

Groep 2: semi-professionals, de helft van de geïnterviewden. Hebben zelf een paard en zijn er voor hun inkomen deels van afhankelijk. De – vooral – vrouwen besteden van alle paardenliefhebbers de meeste tijd per week aan paarden. Informatie zoeken ze over training en sport en ze lezen Bit, Paardensport, Hoefslag en In de Strengen en de website www.bokt.nl.

Groep 3: professionals, een zesde van de geïnterviewden. Zijn vooral beroepsmatig betrokken bij paarden als fokker, handelaar, bestuurder. De – vooral – mannen zijn voor hun inkomen grotendeels afhankelijk van paarden. Ze denken dat welzijnsproblemen vooral bij hobbymatig gehouden paarden voorkomen. Informatie zoeken ze over fokkerij en sport en ze lezen vooral In de Strengen, Paardenkrant, Het Sportpaard, Phryso en Hippische Ondernemer en de website [bokt.nl](http://www.bokt.nl).

Groep 4: liefhebbers, een kwart van de geïnterviewden. Hebben zelf geen paard, maar kennen ze vooral van de manege. Ze menen of rijden en zijn het minst aangesloten bij een organisatie. Informatie zoeken ze over gedrag en welzijn en ze lezen vooral Bit, Ros en Amazone en de website www.paardnatuurlijk.nl.

Burger in verbinding met zijn eigen boer

Diverse boeren en boerinnen zien graag burgers op hun bedrijf. Niet als wandelende portemonnee, maar als mensen die een band voelen met het bedrijf en zijn ondernemer. De boeren Tineke Bakker uit Diepenveen en IJsbrand Snoei uit Barneveld zijn zo'n vaste verbinding met burgers aangegaan.

Iets wat niet kan toch mogelijk maken. Treffender kan Tineke Bakker, boerin op de Oosterwaarde in Diepenveen, de kracht van de burger-boerverbinding niet verwoorden. Zonder de afspraak met 240 burgers in de buurt zou haar kleinschalige, biologische boerenbedrijf op deze plek er niet zijn. IJsbrand Snoei, eigenaar van zorgboerderij 't Paradijs in Barneveld, zegt het iets anders, maar ook zijn bedrijf heeft geen bestaansrecht zonder de stevige band met burgers.

>> Vaste relatie

Het zijn twee verschillende bedrijven. De één een zorgboerderij, de ander een pergolabedrijf (zie kader). En toch lijken ze op elkaar. Voor beide bedrijven is het contact met de burger een wezenlijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Het gaat om een hechte – niet vrijblijvende – band met die burger, waar beiden voordeel bij hebben. De burger wil zich graag verbonden voelen met de productie van zijn voedsel en onderdeel uitmaken van een gemeenschap. De boer krijgt in ruil daarvoor iemand op zijn erf die niet alleen producten afneemt, maar ook meedenkt, ideeën levert, meefinanciert of zelfs meedeelt in het oogst risico en zo garanties voor het bedrijf afgeeft.

Dit soort boer-burgerinitiatieven gaan verder dan andere vormen van contact tussen boer en burger. Er is de gezamenlijkheid van de boer en de burgers, zowel boer als burger winnen bij de relatie en er wordt gestreefd naar een duurzame ontwikkeling. Zo omschrijft Gerwin Verschuur van het bedrijf Schepje Leven de kenmerken van een boer-burgerinitiatief in zijn notitie De bedrijfseconomische betekenis van boer-burgerinitiatieven. De notitie is geschreven in opdracht van de Taskforce Multifunctionele Landbouw. Verschuur licht het verschil tussen een boer-burgerinitiatief en andere initiatieven toe aan de hand van voorbeelden. Directe verkoop zoals huisverkoop, abonnementen en (biologische) boerenmarkten draaien wel op de vaste relatie tussen boeren en klanten. Er is dus sprake van een gezamenlijkheid. 'Maar', schrijft hij, 'zolang die gezamenlijkheid alleen gebaseerd is op het kopen en verkopen van een product, vind ik het geen boer-burgerinitiatief. Het wordt pas een boer-burgerinitiatief als er door gesprekken een relatie tussen boer en klanten ontstaat, die van invloed is op de ontwikkeling van het assortiment, de activiteiten op de boerderij en op kennis, houding en gedrag van de klanten.'

Zorgboer. 't Paradijs is de zorgboerderij van IJsbrand en Caroline Snoei. Het is een biologische boerderij met vee, waaronder paarden, en diverse soorten groenten en fruit. Ze bieden dagopvang aan ouderen, zorg aan dertigplussers met bijvoorbeeld een burnout, psychische of psychiatrische klachten en weekendopvang voor autistische kinderen. In hun eigen winkel verkoopt het echtpaar levensmiddelen, van zowel eigen bedrijf als van elders.

Pergola. De Oosterwaarde van Tineke Bakker is een biologisch-dynamisch bedrijf met diverse soorten groenten en legkippen. Het grootste deel van de afzet is geregeld via het pergolasysteem. Hierbij verbinden burgers zich met het bedrijf door toe te zeggen een deel van de oogst af te nemen en daarvoor een vooraf vastgestelde prijs te betalen. Zo delen ze mee in onverwacht hoge oogsten, maar ook in een misoogst. De boer op zijn beurt belooft te werken aan een goede kwaliteit van milieu en dierenwelzijn. De Oosterwaarde heeft 240 deelnemers. Het systeem is afkomstig uit de Verenigde Staten onder de naam *Community Supported Agriculture*.

Bakker overweegt lid te worden van het innovatienetwerk Waardewerken, waar vooruitstrevende multifunctionele boeren werken aan professionalisering van hun sector. Wageningen UR is hier nauw bij betrokken. 'Dat lijkt me inspirerend, dan kan ik horen hoe anderen zich handhaven en ontwikkelen. En ook de vraag waarom er niet meer pergolabedrijven bij komen, kan ik daar aan de orde stellen.'

>> Delen in risico

Bij zowel Bakker als Snoei zijn de drie elementen – gezamenlijkheid, wederzijds voordeel en duurzame ontwikkeling – volop aanwezig. Bakker oogst de groente zelf en maakt er groentepakketten van, die ze zelf oogstaandelen noemt. De deelnemers halen die af op de boerderij of bij een van de afhaalpunten in Deventer. Er zijn ook pergolabedrijven waar de deelnemers oogsten, maar dat ziet ze niet zitten. 'Het is jammer om het zelf oogsten te moeten missen. Het geeft mij juist zo'n voldoening als alles 's avonds klaar staat.' Het maakt de band met de deelnemers er niet minder op. De afspraak is de band, stelt ze. 'Daar begint het mee en dat geeft ons een gegarandeerde afzet en de deelnemer voedsel. Het is niet zo dat wij zeggen: kom gezellig de boerderij beleven. Iedere deelnemer deelt mee in het risico en met elkaar zorgen ze ervoor dat dit een echt productiebedrijf kan blijven.'

Wel is de ene deelnemer meer betrokken dan de ander. De een haalt alleen zijn groentepakket, de ander komt op de open dagen of werkt regelmatig mee als vrijwilliger. Ook is er de beleidsgroep die meehelpt met de begroting voor het komend jaar. Daar rolt een prijs per deelnemer uit en dus ook het inkomen van Bakker. Het leidt tot vertrouwen en zorg over en weer. De deelnemers hebben het over "ons" bedrijf en "onze" boer. Ze bieden bijvoorbeeld Bakker en haar gezin gratis hun tweede huisje aan om op vakantie te gaan. En op het moment dat ze een nieuwe schuur wil bouwen, kan ze ook terecht in dit netwerk. Zo heeft ze 200.000 euro bijeen gekregen, van leningen tegen een lage rente of in ruil voor een jaarlijks etentje tot schenkingen. Bakker: 'Het is een enorme rijkdom om zo'n geweldig netwerk om het bedrijf heen te hebben.'

>> Verbinding is maatwerk

Snoei heeft een andere, maar minstens even intense verbinding met burgers. Hij ziet verbinding als maatwerk. Wie zijn kind of hulpbehoevende ouder laat opvangen op zorgboerderij 't Paradijs heeft medezeggenschap over de zorg die zijn naaste ontvangt. Snoei heeft een verbinding met "buurburgers" die voor 250 euro investeren in een stuk zonnepaneel om te helpen het bedrijf duurzamer te maken. Binnen vier weken had hij alle zonnepaneel-aandelen verkocht. Deze burens krijgen daarvoor een cheque ter waarde van 300 euro die ze – uitgesmeerd over zes jaar – kunnen besteden in zijn boerderijwinkel. Deze burens zijn meer dan een wandelende portemonnee. Ze zijn werkelijk begaan met duurzame energie op het bedrijf. Snoei wil de band verder aanhalen met een bijzonder, jaarlijks diner. Snoei zoekt niet alleen de verbinding rechtstreeks met burgers, maar ook met instanties en organisaties. De actie voor zonnepanelen sloot goed aan bij een campagne voor

klimaat en energie van de gemeente Barneveld. Die wilde 't Paradijs graag als voorbeeld nemen, en een zonnepaneel financieren. Daarom wachtte Snoei met zijn actie totdat de gemeente klaar was met de voorbereidingen voor de campagne.

Verder heeft Snoei plannen voor een landhuis, waar niet alleen zijn winkel in komt, maar dat de cultuurhistorie van het gebied in beeld moet brengen. 'Ik geniet van de inrichting van het landelijk gebied, hoe stuwwallen zijn ontstaan, hoe de grondwaterstromen lopen, hoe de boerderij er vroeger bij stond, hoe de bodem er uit ziet. Dat wil ik allemaal laten zien in dat landschapshuis. Dat wil ik zo organiseren dat het huis een beetje van de buurt wordt of van Barneveld. Ik kan dan wel subsidie gaan aanvragen of naar de bank stappen, maar ik heb veel liever dat bijvoorbeeld het Geldersch Landschap, een zorgaanbieder of de Vereniging voor Natuur- en milieueducatie (IVN) mede-eigenaar worden. Dat kan in geld, maar ook in toegevoegde waarde.'

Zo wil Snoei een bedrijf zijn dat 'wortelt in de omgeving'. En dat is al aardig gelukt. Niet lang geleden kwam de plaatselijke fietsclub langs. Snoei: 'Dan zeggen ze dat ze blij zijn dat de boerderij behouden is gebleven en dat die een functie heeft voor de mensen.'

>> Koe-aandelen

Dankzij de band met de burgers kunnen beide boeren hun eigen koers varen, zijn ze niet afhankelijk van de wereldmarkt en maken ze zich niet of minder afhankelijk van banken. Jazeker, een dergelijke opzet is ook voor anderen geschikt, vinden beiden. Ook al draaien de bestaande pergolabedrijven voornamelijk op groenten, Bakker verwacht dat het met vlees en melk ook mogelijk is. Bakker: 'Als iemand het aandurft kan het best. Misschien moet je dan melkaandelen verkopen voor een bepaald aantal liters melk per jaar, verdeeld in kaas, kwark of melk. Of moet je overgaan naar koe-aandelen. Dan wordt de burger op een symbolische manier eigenaar van de koe.'

Maar ze merkt dat slechts weinig boeren de (over)stap durven te maken. 'Terwijl je er zoveel zekerheid voor terug krijgt.' Al geeft ze toe dat ze geen "cao-loon" krijgt, ze ontvangt voldoende om prettig van te leven. Wel bouwt een overkoepelende stichting vermogen op, waar bijvoorbeeld machines mee aan te schaffen zijn. Hiermee wil ze het een toekomstige opvolger makkelijker maken om het bedrijf over te nemen. Snoei noemt passie van de boer als een belangrijke voorwaarde voor succes. 'Er zijn mensen die me een idealist noemen. Ik streef inderdaad geen maximalisatie van de winst na, ik heb een maatschappelijke onderneming. Maar er staat hier wel een compleet bedrijf.' LN

Bert van den Berg

Senior beleidsmedewerker
veehouderij

Samenwerking Wageningen UR met: Dierenbescherming

>> **Organisatie/bedrijf**

De Dierenbescherming is een vereniging met zo'n 200.000 leden die opkomt voor het welzijn van dieren, zowel gezelschapsdieren als landbouwhuisdieren, dieren in het wild en proefdieren. Ik houd me, als een van de circa honderd landelijke beroepskrachten, bezig met landbouwhuisdieren en overleg bijvoorbeeld veel met organisaties zoals LTO.

>> **Samenwerking met Wageningen UR**

We werken op verschillende terreinen samen met Wageningen UR, onder andere voor varkens. In 2000 vroegen wij hen een stal te ontwerpen vanuit de behoeften van het dier. Als je een stal ontwerpt vanuit de economische kant dan is het heel moeilijk om na afloop nog te voldoen aan de welzijnseisen. Daarom wilden we het omdraaien. Dat diergericht ketenontwerp was in 2003 klaar, met daarbij als voorbeeld een stal voor vleesvarkens ontworpen vanuit de behoeften van het varken: de ComfortClass stal. We hadden periodiek overleg met LTO Varkenshouderij en samen vroegen we ons al langer af hoe de ideale stal eruit zou zien. Deze voorbeeldstal hebben wij toen gerealiseerd bij

proefbedrijf Raalte. Voor de *proof of the principle* – werkt het ook echt in de praktijk – en om verder onderzoek te doen.

>> **Belang van samenwerking**

Als wij voor dierenwelzijn pleiten, moet dat wel zoveel mogelijk wetenschappelijk onderbouwd zijn. Daarnaast heb je het onderzoek nodig om de sector in beweging te krijgen. Het is een sterk kostprijsgedreven sector, die weinig geld heeft voor innovatie. Dus moet je andere, collectieve middelen inzetten.

>> **Visie op samenwerking**

Maandelijks komen we met een stuurgroep bij elkaar, waar ook een vertegenwoordiger van Wageningen UR bij zit. Die denkt en helpt actief mee. Nu werkt de stuurgroep aan een vervolg met het project Varkansen, waar stallen worden ontworpen voor zeugen, biggen en de kraamstal en waar onder andere gewerkt wordt aan welzijn. We willen ook een methodiek ontwerpen waar voorlichters mee uit de voeten kunnen die bouwplannen van varkenshouders begeleiden. Zodat ze naast een economische toets ook een toets voor welzijn invoeren. Aan die toets kan Wageningen UR ook bijdragen.

>> **Visie op innovatie en ondernemerschap**

Het ondernemerschap is vooral gericht op het verlagen van de kostprijs. Veel macht in de keten hebben varkenshouders niet. Kleine stapjes kunnen ze nog zetten, maar grote stappen zijn pas mogelijk als ze het vlees met meerwaarde kunnen verkopen. Dan heb je het over een tussensegment. Als de marktpartijen zeggen "kom maar op", dan kunnen varkenshouders overstappen op andere systemen. Wij helpen daarbij door onze Beter Leven-ster toe te kennen. ComfortClass komt daar in principe voor in aanmerking. We zijn daarover al in overleg met ketenpartijen en ik zie dat er nu heel veel in beweging komt. Het kan soms een tijd duren, maar nu, na twintig jaar, zie je in Europa ook nergens meer kalveren in kisten. Zo'n omslag moet ook haalbaar zijn voor de varkenshouderij. LN

partner

Wageningen UR werkt in haar onderzoeksprogramma's samen met maatschappelijke organisaties. Op deze pagina een nadere kennismaking met een van deze partners.

Ons Buiten

Individualisering en globalisering brengt de burger veel voordelen maar ook veel onzekerheden. De huidige economische crisis is te duiden als een zoektocht naar wat we van die individualisering en globalisering willen behouden en waar we die willen bijstellen. Tegenover globalisering staan regionalisering en lokale identiteit. Tegenover individualisering staat het zoeken van verbindingen en een zekere geborgenheid. Het blijkt dat burgers dat vaak zoeken op het platteland in en bij de landbouw. Kennelijk is er een behoefte.

Misschien niet onbegrijpelijk. Wereldwijd en zeker ook in Nederland woont de meerderheid van de bevolking in de stad. De familiebanden met het platteland zijn er vrijwel niet meer, waardoor burgers steeds verder af komen te staan van de voedselproductie. Zover zelfs dat als je die kennis weer beschikbaar maakt, er soms weerstand ontstaat tegen de consumptie van dat voedsel. Voor sommigen moet vlees vooral niet te herkenbaar zijn.

De burger staat ver af van natuur en het platteland. Buiten de stad is het leeg en wordt het steeds leger. Nu kan die leegte voor de stadsbewoner zeker betekenis hebben, maar het platteland kan zoveel meer zijn. Het is natuurlijk ook "ons buiten" waar je je kunt ontspannen en tot rust of herstel kunt komen, waar je via reflectie

meer zicht krijgt op wat het leven te bieden heeft of waar je zelfs managementvaardigheden kunt opdoen.

Veel van deze mogelijkheden worden toegankelijk of ontsloten via boerenbedrijven. Een verdieping van de verbinding tussen burger en boer kan ook tot gevolg hebben, dat mensen meer genieten van de producten van het land – je weet welke aandacht er aan besteed is – en dat de betalingsbereidheid voor bijvoorbeeld specifieke producten uit de streek toeneemt. Er zijn al talrijke voorbeelden van land- of tuinbouwbedrijven die via een multifunctionele bedrijfsopzet consumenten en burgers aan zich binden. Er zijn zelfs bedrijven die burgers als vrijwillig (seizoens)medewerker of kapitaalverschaffer deelgenoot van het bedrijf maken. Goed voor het vertrouwen en de trots van alle betrokkenen.

Toch kent het concept van Ons Buiten ook zo zijn beperkingen. Het brengt de boer als producent van voedsel (vooral een eerste levensbehoefte) ook enigszins in de belevenis-economie. Die kan zeker in tijden van economische crisis ook grillig zijn en succes is niet gegarandeerd: de grotere verbondenheid met de landbouw leidt niet automatisch tot betere prijzen voor producten (al dan niet uit eigen streek). Een met de landbouw verbonden burger doet ook niet automatisch afstand van zijn hindermacht bij een nieuw

project van een boer. Zoals de bouw van een megastal, plaatsing van windmolens of recreatieve voorzieningen bij boerderijen.

Betrokkenheid betekent dus niet automatisch volledige acceptatie van de landbouw, maar voor onze samenleving is een bij het platteland en bij de landbouw betrokken burger verreweg te verkiezen boven een onwetende of zelfs onverschillige burger. Beiden hebben daarbij veel te winnen, de burger en de boer.

Krijn Poppe

Krijn Poppe werkt bij Wageningen UR en is trekker van het kennisbasisthema Transitie. Reageren kunt u via [e krijn.poppe@wur.nl](mailto:krijn.poppe@wur.nl)

Eerste Rondeelstal in aanbouw

Het innovatieve stalontwerp Rondeel komt in de praktijk bij een pluimveehouder in Barneveld. De Dierenbescherming heeft twee sterren van het Beter Leven Keurmerk toegezegd aan eieren uit dit staltype. Rondeel is een ontwerp uit het project Houden van Hennen, waarin de wensen en behoeften van maatschappij, de kippen en de pluimveehouder bij elkaar komen. Voor de realisatie van de Rondeelstal is een consortium opgezet met meerdere pluimveehouders, stalinrichter Vencomatic, ZLTO, Transforum, Dierenbescherming en Wageningen UR. Vencomatic heeft Rondeel bv opgericht om het schetsontwerp uit te werken tot praktijkrijpe stal.

De ronde stal bestaat uit vijf taartpunten die elk ruimte bieden aan 6.000 leghennen. Elke taartpunt omvat drie type verblijven, die zo zijn ontworpen dat leghennen er hun natuurlijke gedrag kunnen uiten. De nachtverblijven zijn voor eten, drinken, rusten en eieren leggen; de dagverblijven voor scharrelen en stofbaden en het buitenverblijf – de 'bosrand' – voor scharrelen, verkennen en beschutting zoeken. De strook rondom de stal zorgt ervoor dat mensen de kippen kunnen zien en het zorgt voor een goede landschappelijke inpassing. In de centrale middenkolom is een werk-

ruimte voor de pluimveehouder en een bezoekersruimte met doorloop naar een van de dagverblijven waar mensen de kippen van dichtbij kunnen zien. In het derde vertrek staat het mestdrogingssysteem. *Meer informatie: Peter Groot Koerkamp, e peter.grootkoerkamp@wur.nl*

Betere kwaliteit onderwijs

De kwaliteit van het onderwijs kan flink omhoog als er werkplaatsen zijn waar docenten, onderzoekers en bedrijfsleven per regio samenwerken. Dat kwam naar voren tijdens de derde Community of Practice van het project Ondernemerschap in Beweging, georganiseerd door het Citaverde College.

De deelnemers – docenten en onderzo-

kers – zien de noodzaak een deel van het onderwijs anders te organiseren. Docenten hebben vaak geen tijd hun vakkennis op peil te houden en onderzoekers missen een podium om hun kennis door te laten stromen naar onderwijs en praktijk. Bovendien moeten leerlingen leren wat er in de praktijk speelt, wat mensen beweegt en hoe de maatschappij denkt.

Al die problemen zijn aan te pakken door structurele samenwerking, in wat de deelnemers werkplaatsen noemen. Onderzoekers brengen hun vragen in en gezamenlijk met docenten en onderzoekers rolt hier een leeropdracht uit. Het komend jaar wordt het idee verder uitgewerkt.

Meer info: Harry Kortstee, e harry.kortstee@wur.nl

Welzijn van kweekvis beheersen

Biologische kweek van vis in Nederland is een stap dichterbij gekomen. Onderzoekers van Wageningen UR hebben voor Afrikaanse meerval en Nijltilapia welzijnsindicatoren ontwikkeld. Hiermee is te achterhalen hoe het gesteld is met het welzijn van de kweekvis. In de biologische (Europese) regelgeving is dierenwelzijn een van de belangrijkste criteria voor biologische kweek. Gecertificeerde biologische visteelt vindt op dit moment alleen plaats in het buitenland onder "natuurlijke" omstandigheden in vijvers, doorstroomsystemen in een beek of rivier en in kooien op zee. In Nederland wordt vis vrijwel uitsluitend gekweekt in gesloten recirculatiesystemen op het land. Het water waarin de vissen zich bevinden, wordt hergebruikt en gezuiverd. Dit proces is goed te beheersen, maar er zijn twijfels of het welzijn van de dieren hoog genoeg is om als biologisch gecertificeerd te worden. Wageningen UR heeft nu een methode ontwikkeld om in te schatten wat de effecten op dierenwelzijn zijn van diverse factoren

innovatie kort

zoals waterkwaliteit, voeropname, beschadigingen aan het dier, het sorteerproces en het proces van bedwelmen en doden.

Info: *Marnix Poelman*,
e marnix.poelman@wur.nl

Koppeling glastuinbouw en varkenshouderij

Het combineren van een varkensstal met een tuinbouwkas levert in theorie grote voordelen op. Toch is die combinatie er nog niet. Zo'n twintig specialisten uit de regio Venlo hebben zich daarom tijdens een workshop verdiept in de kansen van zo'n koppeling. Ze willen nagaan welke voordelen bedrijven hebben en of er een koppeling van de grond is te krijgen.

Het voordeel voor de glastuinbouw is onder meer dat deze overtollige warmte en CO₂ uit de stallucht kan gebruiken. Een varkenshouder kan dankzij de koppeling urine en mest aan de bron scheiden, en hij is verzekerd is van de afzet van zijn reststromen. Enkele ondernemers hebben plannen om lokaal elkaars kringlopen te gaan sluiten. Er wordt nu gekeken hoe dit initiatief ondersteund kan worden.

Info: *Wouter Verkerke*,
i wouterverkerke@wur.nl

Behoeften analyseren in Varkansen

Wetenschappers, varkenshouders, ketenpartijen en beleidsmakers ontwerpen samen een nieuwe varkenshouderij in het project Varkansen. Begin 2010 worden de ontwerpen aangeboden aan minister Verburg van LNV.

Voor het ontwerpen van een nieuwe varkenshouderij hebben onderzoekers de behoeften geanalyseerd van het varken, de varkenshouder, de burger en het milieu. Voor de behoeften van het dier is aangesloten bij de tien basisbehoeften, zoals die

zijn geformuleerd voor vleesvarkens in de ComfortClass. Voor groepen als dragende zeugen of biggen zijn er extra voorwaarden aan toegevoegd, zoals de behoefte aan nestbouwgedrag. Varkenshouders hebben niet allemaal dezelfde behoeften, constateren de onderzoekers. Ze streven wel allemaal economische duurzaamheid na, maar de een wil graag meer erkenning van de samenleving, terwijl een ander zijn persoonlijke gezondheid belangrijker vindt. Ook burgers variëren in hun behoeften. De een wil dat dieren als gelijken worden behandeld, terwijl de ander de nadruk legt op voedselveiligheid. Bij milieu gaat het om zaken als vrij zijn van schadelijke stoffen en om biodiversiteit.

Info: *Onno van Eijk*, e onnovaneijk@wur.nl,
i www.varkansen.wur.nl

Internationale uitwisseling visserij-innovaties

Alleen als vissers, onderzoekers en beleidsmakers intensief samenwerken is de visserij duurzaam te maken. Dat betekent dat ze nieuwe vindingen, ideeën en technologieën met elkaar moeten delen. Dit is de belangrijkste conclusie na afloop van de Fisheries Innovation Conference in november.

Voor deze conferentie kwamen ruim 120 vissers, beleidsmedewerkers en onderzoekers uit vijf verschillende landen bijeen in Rotterdam om ervaringen uit te wisselen over innovaties in de visserij. De organisatie van de conferentie lag in handen van Wageningen UR in opdracht van het ministerie van LNV. Naast discussies over wat nodig is om innovaties te bevorderen, presenteerden dertien vissers hun initiatieven en vooral ambities. Zo kwamen verschillende technische oplossingen aan de orde om brandstof te besparen en schade aan het bodemleven te beperken. Dat innoveren verder gaat dan technische oplossingen, liet Mike Park uit Schotland

zien. De Schotten hebben een systeem waarbij vissers met aanpassingen aan het vistuig extra zeedagen kunnen verdienen, en als ze zich niet aan de regels houden, zeedagen verliezen. Schipper Klaas-Jelle Koffeman uit Urk benadrukte tijdens zijn presentatie nogmaals het belang van samenwerken: 'De kennis is er. Als we deze kennis en ervaringen samen willen delen, dan ontstaan oplossingen voor alle problemen. Ieder van ons heeft een deel van de oplossing zelf in handen.' Elkaar stimuleren en het initiëren van innovaties is de formule tot succes, aldus de deelnemers.

Info: *Josien Steenbergen*,
e Josien.Steenbergen@wur.nl,
i www.fisheriesinnovationplatform.com/conferences/

Ondersteuning multifunctionele bedrijven

Agrariërs met een multifunctioneel bedrijf krijgen ondersteuning bij de professionalisering van hun activiteiten in het project GROEI.kans!. Dit grensoverschrijdende project wil innovatie op gang brengen op het gebied van boerderijeducatie, streekproducten en plattelandstoerisme. ZLTO, LLTB, Wageningen UR en 24 Belgische en Nederlandse partners, waaronder de Belgische Boerenbond, hebben hiervoor de krachten gebundeld. Financiering komt onder meer uit het Interreg-programma.

innovatie kort

Eind september is het project, dat loopt tot 2012, van start gegaan. Tijdens uiteenlopen de activiteiten kunnen ondernemers netwerken en van elkaar leren. Bijvoorbeeld in de GROEI-Academie, waarbij samengewerkt wordt met kennisinstellingen in Nederland en België. Belgische hogescholen in Leuven en Roeselare hebben zich ook al aangesloten. Wageningen UR zorgt voor de verbinding tussen boeren en kennisinstellingen. Onderzoeker Herman Schoorlemmer: 'We willen dat boeren met hun vragen terecht kunnen bij kennisinstellingen, zodat studenten weer kunnen leren van de ondernemers.' Daarnaast werkt Wageningen UR aan training en intervisie van de begeleiders van de activiteiten met ondernemers.

Info: Herman Schoorlemmer,
t 0320 291337, i www.groeikans.be
e herman.schoorlemmer@wur.nl

'Teelt de grond uit' van start

Los van de grond telen in de buitenlucht heeft een nieuwe impuls gekregen. Afgelopen zomer is een grootschalig programma gestart voor een periode van vijf jaar in vervolg op eerdere projecten. Het wordt gefinancierd door LNV. Met het programma Teelt de grond uit hoopt het ministerie dat de emissie van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen in de vollegrondstuinbouw vermindert. Agrarische ondernemers ver-

wachten met de teelt beter op kwaliteit te kunnen sturen en in te kunnen spelen op de vraag uit de markt. Ook gaan ze ervan uit dat de arbeidsomstandigheden verbeteren en dat ze kunnen besparen op arbeid.

Het onderzoek richt zich op tien tot twaalf gewasgroepen uit vijf sectoren: vollegrondsgroente-, boom-, bollen-, fruit- en zomerbloementeelt. Er valt te denken aan aardbeienteelt op stellingen, sla op water, struiken en bomen in containers.

In het najaar is een startbijeenkomst gehouden met circa veertig ondernemers die aan het onderzoek gaan deelnemen. Ze hebben tijdens de bijeenkomst als opwarmer een laanboomkweker met een proef teelt de grond uit bezocht. Samen met de ondernemers werken onderzoekers van Wageningen UR momenteel een onderzoeksplan uit voor de gewasgroepen. Dit plan moet in februari, voor de start van diverse teelten, klaar zijn.

Meer informatie: Janjo de Haan,
e janjo.de.haan@wur.nl

Smaak van Morgen werkt door

Het project Smaak van Morgen, dat eind 2009 is afgerond, heeft veel resultaten geboekt en doorwerking gekregen in de praktijk. Het project richtte zich op innovatieve productie- en belevingslandbouw met een minimale inzet van pesticiden en

met behoud van kwaliteitsproductie. Bij de geïntegreerde landbouw lag de focus op het verminderen van pesticidengebruik. Bij de biologische landbouw is gewerkt aan de beheersing van ziekten en plagen en verbetering van de productkwaliteit en -kwantiteit. Het ingezette onderzoek in Smaak van Morgen naar robotisering van de landbouw en ICT krijgt waarschijnlijk een vervolg in het LNV-project Precisielandbouw. Op de proeflocatie Prof. Broekemahoeve is dit jaar het project BASIS gestart, waarin vragen rondom niet-kerende grondbewerking in de akkerbouw worden bestudeerd. BASIS test en verbetert alternatieve grondbewerkingsystemen en beoordeelt de landbouwkundige en milieukundige voor- en nadelen.

De Biovelddagen waar jaarlijks noviteiten en nieuwe onderzoeksresultaten voor de biologische sector worden gepresenteerd, zijn zo'n succes gebleken dat ze blijven bestaan. Dat kan door medewerking van het bedrijfsleven. Een andere belangrijke spin-off geeft het stadslandbouwproject Agromere voor de nieuw te bouwen wijk in Almere Oost. De gemeente heeft stadslandbouw opgenomen in haar Conceptstructuurvisie Almere, die is overhandigd aan het kabinet.

Meer informatie: Ben Meijer,
e ben.meijer@wur.nl

